

Ühest väärtuslikust raamatust

Vana Kannel XIII. Laiuse regilaulud. (Monumenta Estoniae antiquae I.) Koostajad Kristi Salve, Liina Saarlo, Janika Oras. Eesti Kirjandusmuuseum. Eesti Rahvaluule Arhiiv. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2019. 878 lk.

Kui võtta kätte regilaulude väljaandeseeria „Vana Kannel” järjekordne mahukas köide, siis tuleb kõigepealt imetleda eesti rahva loovat elujõudu. Köide sisaldab ju ainult ühe kihelkonna – Laiuse – regilaulu, aga kihelkondi oli meil üle saja. Kõigist pole nii palju vanu rahvalaule kirja pandud, mõnest kihelkonnast aga hoopis rohkem. „Vana Kannelt” on seni ilmunud ainult 13 köidet, mida on väga vähe, eriti kui arvestada, et meie naabrid soomlased ja lätlased on oma vanad rahvalaulud juba ammu tervenisti trükkis välja andnud. Alates Jakob Hurda kokku pandud kahest esimesest köitest, mis ilmusid aastal 1886, kuni 2019. aastal valminud viimase köiteni on kulunud enam kui sada aastat. See on häbiasi, täielik hoolimatus ühe meie omakultuuri põhilise tugisamba – regivärsilise rahvalaule – suhtes. Nõukogude ajal takistas avaldamist kirjastamis- ja trükkimisvõimaluste vähesus, tegijaid olnuks siis aga rohkem. Nüüd takistab ennekõike raha vähesus, millega arusaadavalt kaasneb tegijate vähesus. Teatavasti nõõgiti teaduse üldise alarahastuse juures eriti Eesti Kirjandusmuuseumi folkloriste. Kahjuks ei ole meie seas enam ka sellist laias maailmas tuntud ja tunnustatud isikut, nagu oli Veljo Tormis, kes hoidis regilaulu au sees nii oma loominguga kui ka sõnavõttude kaudu.

Tuleb nentida, et tänapäevased „Vana Kandle” väljaanded on mõneti põhjalikumad ja informatsioonirohkemad kui

varasemad, kuna on lisandunud asjatundjate kirjutatud ülevaatepeatükid ning mitmed registrid. Käesoleva köite saatesõnast saame teada, et Laiuse regilauludes on kokku sulanud mitme piirkonna komponendid: Laiuse regilaulustik kuulub üldjoontes kokku Põhja-Eesti traditsiooniga, kuid sisaldab ka lõunaeestilisi (töö- ja tavandilaulude refräänid) ja idaeestilisi jooni (mõned laulutüübid). Esitajate kohta on märgitud, et suhteliselt suur on meeslaulikute osakaal. Sama võib märgata ka „Vana Kandle” Kirde-Eesti köiteid lapates. Kirde-Eesti pakub muu hulgas head võrdlusmaterjali selletõttu, et kõigi praeguse Ida-Virumaa piiresse jäävate kihelkondade kohta (Lüganuse, Jõhvi, Iisaku ja Vaivara koos Narva linnaga) on „Vana Kandle” köited ilmunud.

Eessõnas on esile toodud ka seda, et Laiuse regilaulude talletamist alustati võrdlemisi varakult ja seda on jätkatud pika aja vältel, aastatel 1844–2019. Esimesed kirjapanekud on seotud Friedrich Reinhold Kreutzwaldi ja Arnold Friedrich Johann Knüpfferi nimedega. Varaste kogujate hulgas on nimetatud Laiuse kirikuõpetajat Heinrich Johann von Jannaud, kes on kirja pannud 27 regilauluteksti. Esimesed üleskirjutused leiduvad seega Eestimaa Kirjandusliku Ühingu ja Õpetatud Eesti Seltsi kogudes. Aga nagu ikka, on suurem osa regilaulu jäädvustatud ajavahemikul XIX sajandi lõpust XX sajandi alguseni ning need leiduvad Eesti Kirjameeste Seltsi, Jakob Hurda ning Matthias Johann Eiseni kogudes. Enne Esimest maailmasõda Oskar Kallase eestvõtmisel regilaulude viise kogunud Eesti Üliõpilaste Selts jäi sellega juba hiljaks – Laiuselt on vähe viise üles märgitud. Regilaulutekstide poolest on aga köide üsna rikkalik, sisaldades 1709 teksti, mis esindavad 628 regilaulutüüpi. Suhteliselt suur on lastelaulude osakaal, nende kogumist organiseeris koolide kaudu 1920. ja 1930.

aastatel Tartu Ülikooli rahvaluuleprofessor Walter Anderson.

Laiuse kihelkonda ja rahvaluule kogumist laiemalt tutvustavate artiklite autorid on kõik oma ala tippteadlased. Kahtlemata on väga huvitav kihelkonna ajaloo peatükk, mille on kirjutanud ajaloolane Andres Andresen. See on silmapaistvalt põhjalik, käsitledes kõiki ajalooperioode keskmisest kiviajast enam-vähem tänapäevani. Üksikasjalikult on juttu paljudest valdkondadest, nagu näiteks rahvaharidus ja usuelu. Pikemalt räägitakse Laiuse kihelkonna rahvuslikust liikumisest, mis oli aktiivsem kui Eestis tavaliselt. Laiuse kihelkonnast on pärit paljud meie olulised kultuuritegelased. Andresenil on olnud kasutada ka head alusmaterjali, nagu Eesti kultuurielus mitmeti olulise, XX sajandi algul Laiusel pastorina teeninud, hiljem Tartu Ülikooli rektorina ning peapiiskopina tuntud Juhan Kõpu „Laiuse kihelkonna ajalugu” (1937).

Laiuse murdekeelt tutvustava artikli autor on Jüri Viikberg. Laiuse murrak moodustab omamoodi üleminekupiirkonna idamurde ja keskmurde idapoolsema osa vahel. Nagu regilaulutekstide kohta juba nenditud, on ka Laiuse kihelkond murdekeele erisuunaliste mõjutuste kohtumiskoht, murdekeel on peale selle mõjutusi saanud ka lõuna poolt, sest talude päriseksostmise ajal XIX sajandi lõpus tuli kihelkonda ostjaid ka Viljandi kandist. Artiklis on üksikasjalikku käsitlemist leidnud kohaliku murdekeele häälikulised iseärasused, käänamine, pööramine ja sõnavara.

Väga põhjalikult on esitatud Laiuse regilaulude kogumise lugu (autorid Kristi Salve, Liina Saarlo ja Rein Saukas). Pike-malt on juttu Mihkel Kollukast, kelle peamiselt aastatel 1879–1880 saadetud 163 lauluteksti on Eesti Kirjameeste Seltsi ja Hurda kogus. Enamasti on Kollukas tekstid kirja pannud oma isalt Rein Kol-

lukalt ja nende temaatika on mehelik. Kolluka materjalid äratasid Hurdas huvi Laiuse kihelkonna vastu ning ta suunas sinna koguma ka üliõpilaspaare. Nii on seal tegutsenud üks suurogusjaid Mihkel Ostrov koos Gustav Johannseniga. Kogujate hulgas tõuseb esile ka kohaliku kooliõpetaja abikaasa Julie Sepp, kes on Hurdale lähetanud 50 regilaulu. Artiklis on loetletud kõik Laiuse regilaulude kogujad, paljude kohta on suudetud leida rohkelt isikuandmeid, ka on iseloomustatud nende kogutud materjale. Omaette alapeatükkidena on esile toodud Hurda ja Eiseni korrespondendid ning Eesti Üliõpilaste Seltsi stipendiaadid. Viimaste hulgas äratub tähelepanu väga noorte poiste kolmik: Oskar Lõvi, Johannes Lauri ja Oskar Lalli. Kaks esimest õppisid Tartus Treffneri gümnaasiumis, viimane Tallinnas keskkoolis. Samuti väärib märkimist EÜS-i viljakas kogujapaar Karl Voldemar Rosenstrauch ja Karl Viljak. Rosenstrauch oli Laiuse kihelkonnast pärit, kuid tema elu lõppes varakult ja kurvalt – 1919. aastal võtsid punaväelased ta vangi ja lasid maha.

Üksikasjalikult on käsitletud hilisemaid regilaulude laekumisi, Walter Andersoni, Eesti Rahva Muuseumi ja Eesti Rahvaluule Arhiivi kogusid ning veelgi hilisemat, juba nõukogudeaegset kogumistööd. Kogu selle, olulises osas lausa vabatahtliku töö tulemusena (silmas pidades just Hurda ja Eiseni aega, mil laekus põhiosa regilaulutekste), on meil olemas suurepärased rahvaluulekogud.

Kristi Salve tutvustab artiklis „Laiuse regilauludest ja laulikute” tavapäraselt kõigepealt lüroepilisi regilaule. Ta mainib, et lüroepika eraldamine lüürikast on problemaatiline. Öelduga juhitakse tähelepanu ühele Laiuse kihelkonna regilaulude iseloomulikule joonele – siinses lüürikas esineb palju eepilisi elemente. Kuigi regilaul taandus Laiusel suhteliselt varakult,

leidus häid kogujaid ning, nagu eespool toodud, on sealt kogutu üsna rikkalik nii laulutüüpide, temaatiliste rühmade kui ka variantide poolest.

Väljaande lüroepiliste laulude osa (lk 125–170) algab müütiliste regilauludega. Neid küll ei ole Laiuselt kuigi palju kirja saanud: ainult viis tüüpi üheksa teisendiga, kaugelt rohkem on „maisema” mõtteviisiga lüroepikat, näiteks on hästi esindatud kosjateema ja peresuhted. Viimaste hulka on aga paigutatud „Hiie noormees” ehk regilaulutüüp, millel on müütiline tagapõhi. Palju on ka õnnetuste ja äpardustega seotud laule, üks neist – „Haned kadunud” – on esmapilgul argine, kuid ilmselt on sellelgi usuline taust: kujutatakse hanede otsija teekonda teise ilma. Vastuolu mõisaga kujutab mujalgi populaarne laulutüüp „Kubjas ja teomees”. Sõjateemat esindab samuti väga laialt levinud „Venna sõjalugu”, millest Laiuselt on siiski teada ainult neli varianti, kaks neist fragmentaarsed. Esineb ka legende, nende hulgas üldtuntud „Ori taevas”.

Laiusel on kõik lüüriiliste regilaulude traditsioonilised alarühmad esindatud (väljaandes alates lk 171). Näiteks töölaulude seas on Laiusel eriti suur lõikuslaulude rühm. Rikkalikult on talurahva ja mõisa vastuolusid kajastavaid regilaule: laulutüübist „Kättemaks sakstele” on koguni 11 teisendit. Muidugi on ka neid laule, mis väljendavad pererahva ja teenija vastuolusid, nagu „Peretütar inetu, vaeslaps ilus”, „Saunanaine palub pajaaset” jt. Samuti on Laiuselt rohkelt kirja pandud kalendrilaulu – „Mardilaulust” on 19 teisendit. Murest ja leinast kõnelevad laulud kuuluvad nagu mujalgi, regivärsilise lüürika kaunimate hulka, üks selle temaatika alarühmi on vaeslapselaalud. Nagu ikka „Vana Kandle” köidetes, on rikkalikult esindatud noorte- ja kosjateema: Laiusel esineb üle 120 laulutüübi ning paljude sisu selgituseks on Kristi Salve artiklis

huvitavaid tähelepanekuid. Pulmalaulude kohta märgib Salve aga, et neid on Laiuselt suhteliselt vähe kirja pandud. Siiski on siin kõik mujalgi Põhja-Eestis tavapärased alarühmad esindatud. Neis abielulauludes, mis kujutavad mehe vaadet, on nii huumorit kui ka abikaasa tunnustamist, rohkem on siiski laitmist ja nurisemist. Abielus naiste laulud on enamasti kurvatoonilised või kaeblikud. Tuli ju noorikul uues kodus olla kõikide, eriti ämma meele järgi. Lauludes kahetsetakse varast abiellumist ja igatsetakse taga isakodus elamist. Eriti halvaks kujunes elu, kui mees osutus joodikuks. Kogumiku lõppu jäävad hälli- ja lastelaalud ning nõidussõnad.

Nagu eespool märgitud, kadus Laiuse kihelkonnas regilaul käibelt suhteliselt varakult, kuid ka üleskirjutusi hakati siin tegema varakult. Osalt just seetõttu leidub laulikute kohta vähe andmeid, sest varastes üleskirjutustes lisati laulutekstile vaid esitaja nimi ja vanus – kui sedagi. Sageli jäi esitaja anonüümseks. Pealegi on suure osa Laiuse lauludest kirja pannud väljastpoolt tulnud kogujad, kes saabusid mõnikord kohale üsna ootamatult. Sellelgi oli oma mõju, sest laulikule kohe ju kõik teadaolev ei meenunud, teist korda aga tavaliselt sama inimese juurde ei tulnud.

Salve artiklis tutvustatakse lähemalt ainult mõnda laulikut. Valik on lähtunud mitmest kriteeriumist: repertuaari suurus, lauliku etniline kuuluvus, sugu, vanus jne. Märgatav on meeste ülekaal: valiku hulgas on seitse meest ja ainult kolm naist. Esimesena on mainitud Rein Kollukat. Üsna erandlikult on Laiuse kihelkonnas regilaule kirja pandud ka kahelt abielupaarilt. Ann ja Jüri Indus on Laiuse mustlased ning neilt on kirja pandud 15 laulutüüpi, aga tegelikult on tüüpide ja motiivide arv suurem, sest paljud tekstid koosnevad mitmest liitosast, kuid moodustavad siiski mõttelise terviku. Teine abielupaar – Pärtel ja Ellu Tann – on esitanud kümme laulu:

mees seitse ja naine kolm (ehk oligi mees suurem laulja, vähemalt meenusid talle laulud kiiremini).

Käsitletud laulikute kohta on siiski leitud päris palju andmeid ja tehtud huvitavaid märkusi. Laiuse kihelkonna silmapaistvaimaks laulikuks on nimetatud Mart Kreost, kellelt kirja pandud laulud on terviklikud ja suhteliselt pikad ning esindavad paljusid temaatilisi rühmi, seejuures peaaegu puuduvad tema repertuaaris meeslaulikutele tavapärased teomehe- ja joomalaulud. Esile tõusevad hoopis eelgilise loomuga laulud lapsepõlvest ja noorusest. Ka leidub tal müütilise/legendilise taustaga motiive.

Üle kahekümne laulu on kirja pandud Liisu Kaschanilt. Ta elas Leedi vallas, kus oli väike lätlastest asurkond, ka Liisu mees oli lätlane. Liisu repertuaaris on liitlaule, kus esineb ootamatuid pöörded, mis viivad algsest mõttest eemale.

Eesti Üliõpilaste Seltsi stipendiaadid märkisid üles laulikute nimed ning lisisid muidki andmeid nende kohta, Salve artiklis ongi käsitletud mitut stipendiaatide huviobjekti. Märgata võib, et meesesitajate puhul tõusevad esile mõisaga seotud laulud, nende hulgas „Kubjas ja teomees”, milles mõisasundijad teomehelt kolki saavad.

Janika Oras on kirjutanud Laiuse regilaulude viisidest. Viiside kogumislugu, nagu ütleb Oras, peegeldab regilaulu elavast traditsioonist kadumist ligi saja aasta jooksul. Kogujad püüdsid jäädvustada seda viimast, mis kohalikel inimestel veel meeles oli. Esialgu toimus see paberi ja pliiatsi abil. Kõige rikkamaks viiside kogumise ajaks on olnud XX sajandi algus, kui EÜS-i stipendiaadid tegutsesid otse selle eesmärgiga, viiside kirjapanekuks läks ju vaja asjatundjaid. Oras on esile toonud kõik, kes Laiuselt regilauluviise kirja on pannud, ka hilisemaid, kui koguja sai juba mõnesugust aparatuuri

kasutada ja ei pidanud enam otseselt asjatundja olema.

Laiuselt kogutud viisid kajastavad kõigepealt seda osa vanemast traditsioonist, mis ei olnud seotud mingi kindla olukorra ja selle juurde kuuluvate kommetega. Kogutu põhiosa moodustavad kaherealised viisid. Esiletoodud rühmades on mitmesuguse vormiga viise: eraldatud rühmi on viis, millest mitu jaguneb veel allrühmadeks. Nii on ka viiside käsitlus raamatus väga põhjalik.

Kui Laiuse regilaulumaterjalile heita kõrvaltvaataja pilk, siis hämmastab see, et müütilist lüroepikat on nii vähe, ainult viis tüüpi üheksa teisendiga. Veidi üllatav peamiselt sellepärast, et regilaulude kirjapanek algas Laiusel ju suhteliselt varakult, mis nagu eeldaks, et varasem mõtteviis on paremini säilinud. Argisema teemaga lüroepika esinemus on Laiusel võrdlemisi hea. Nagu varemgi öeldud, on seevastu regivärsilise lüürika kõik temaatilised rühmad esindatud. Ka tuleb välja, et Laiuselt on üles märgitud päris palju laulutüüpe, mida mujal pole leidunud.

Teose lõpus on mitmesugused registrid, nende hulgas ka tüübinimede võrdlev register, millest selgub laulude esinemus mitmes olulises väljaandes, peamiselt varasemates „Vana Kandle” köidetes. Hea ülevaate annavad alfabeetiline tüübi- ja motiivnimede register ning laulikute ja kogujate register. Arusaadavalt on teose kasutajal palju abi murdeliste ja vähetuntud sõnade selgitustest.

Raamat on rikkalikult illustreeritud, leidub palju fotosid kogujatest ja kogumistöö organiseerijatest, samuti kohalikest üritustest, hoonetest ja paikadest. Omapärast lisaväärtust pakuvad kogujate käsikirjade näited.

On suurepärane, et on ilmunud nii põhjalik ja sisukas teos meie oma kultuurist – regivärssi tunnevad ju ainult mõned läänemeresoome rahvad. Ühtlasi on see

hea näide meie rahva võimest juba sajandeid tagasi luua kunstiliselt kõrgetasemelist, kaunilt kujundlikku luulet. See aitab ehk natukegi vastu astuda praegusele kultuurilisele ühtlustumisele. Loodan ikka, et lõpuks ka otsustajad ja rahajagajad mõis-

tavad folkloristika ja regilaulude tähtsust ning „Vana Kandle” köidete ilmumine saab jätkuda.

RUTH MIROV